

Archeologie na dosah: cesty umění

"Tajemný úsměv mrtvých z fajjúmské oázy aneb technika malby voskem, enkaustika"

výtvarný kurz 20. 10. 2012

Úvodní slovo k enkaustice a tzv. fajjúmským portrétům

Text: PhDr. Pavel Titz, Ph.D.

Pokud je cílem prvního z ateliérů představení malířské techniky zvané *enkaustika*, těžko bychom se mohli vyhnout patrně nejlepším příkladům tohoto druhu malby, které se nám ze starověku dochovaly. Tyto portrétní malby nazýváme podle egyptské lokality *Fajjúm*, kde byly hojně nalézány, *fajjúmskými portréty*.

U řady mumií pocházejících z římského Egypta se setkáváme s portréty malovanými enkaustikou na dřevěné desky. Jde tak o pozoruhodný doklad mísení egyptské tradice mumifikovat těla zemřelých a zároveň typicky římského zájmu o realistický portrét.

Tyto malované portréty z mumií jsou prakticky jediným dochovaným příkladem antické deskové malby. Od řecko-římských spisovatelů však víme, že bývalo zvykem takto zachycovat řadu témat: historické nebo mytologické události, zátiší či portréty. Malované

dřevěné desky podobně jako většina organických materiálů však podlely zubu času. Naštěstí suché egyptské prostředí umožnilo přežít pozoruhodnému souboru pohřebních portrétů malovaných na dřevo v období mezi 1. a 3. stoletím po Kr.

Ve 4. století př. Kr. dobyl Egypt Alexandr Veliký a po jeho smrti tuto oblast získala dynastie Ptolemaiovců, kteří jí vládli z Alexandrie, nového kulturního a intelektuálního centra východního Středomoří. Přes všechny změny se i v tomto období udrželo mnoho původních staroegyptských zvyklostí, ty pohřební, včetně mumifikace, nevyjímaje. Rakve zemřelých tehdy bývaly doplňovány stylizovaným a značně idealizovaným vyobrazením nebožtíka.

Po Oktaviánově vítězství nad Antoniem a Kleopatrou v bitvě u Actia v roce 31 př. Kr. se Egypt záhy stal římskou provincií pod císařskou správou. Zdá se, že život obyčejných lidí tyto změny nijak zvlášť neovlivnily.

Přesto však v průběhu 1. století po Kr. dochází ke změně v produkci portrétů k mumiím pro řecko-egyptskou horní třídu. Tradiční idealizované masky předchozího období jsou nahrazeny vysoce individualizovanými realistickými portréty. Jsou většinou malovány voskem s pigmenty (enkaustikou) na tenkých dřevěných deskách, které se zasazovaly v úrovni hlavy do plátěného vinutí mumie. V účesech, oděvech nebo špercích tyto portréty následují soudobé římské dvorské prostředí. Díky těmto detailům dnes můžeme tyto portréty celkem přesně datovat. Můžeme také říci, že portréty nevznikaly za života zobrazeného. Srovnání portrétů s CT zobrazením ostatků uvnitř mumií svědčí o tom, že malba zachycuje mumifikovaného ve věku, kdy zemřel.

Technologický postup enkaustické malby

Text: Mgr. Adéla Langová

Enkausis – z řečtiny: vypalování. Již název napovídá, že se jedná o techniku, při níž je velmi důležitým faktorem teplo.

Enkaustika je jednou z nejstarších malířských technik, již malovali už starověcí Egypťané před více než 5 000 lety. Enkaustická barva vzniká ze směsi roztaveného včelího vosku, pryskyřic, barevných práškových pigmentů a dalších přísad, které se za tepla nanášejí na podklad. Po dokončení se tato vosková malba horkem spojovala a vpalovala k podkladu, byla napojena voskem, enkaustována.

Díky svému chemickému složení je enkaustika nejtrvanlivější malířskou technikou na světě. Vysoký obsah včelího vosku, jež je chemicky neaktivní látka, zaručuje, že se malba po staletí i tisíciletí nemění a zachovává si svoji původní barevnou svěžest, což o jiných technikách nelze říci. Protože vosk je používán jako pojivo pigmentu, enkaustika může být stejně tak tvarována, jako malována.

Za normálních okolností je povrch malby pevný a sametově matný. Je však možné jej měkkým hadříkem vyleštit až do vysokého lesku.

Užití enkaustiky v sobě tají výhody i nevýhody. Její velkou výhodou je nekrakelování malby, odolnost proti vlhkosti a stárí. Naopak nevýhodou je relativně malá schopnost vzdorovat teplu, nemožnost lazurování a nebezpečí povrchového znečištění.

Enkaustika patří dodnes k velmi užívaným a oblíbeným technikám, svou náročností a způsobem práce ovšem také patří k technikám nejobtížnějším. Vyžaduje značnou malířskou zkušenost.

Podložky

Již ve starověkém Egyptě se užívalo jako podložky jak dřeva, tak lněného plátna, nataženého na dřevěnou destičku. Dřevěné podložky stačí naklížit 4% roztokem klišu, popřípadě je ještě opatřit křídovým podkladem. Jsou však doloženy i případy, kdy jako podklad byl užit kámen (žula, mramor, opuka apod.). V Řecku se užívalo také slonoviny, rohoviny a dokonce i keramických dlaždic.

Technika malby za tepla

tzv. „pravá enkaustika“

Existují tři technologické postupy. Ideální je spojit všechny způsoby malby dohromady – udržíme tak voskovou barvu v aplikovatelném stavu po celou dobu práce.

- 1) k nanášení voskových barev užíváme horké špachtle, které nahříváme nad hořákem.
- 2) barvu roztavíme v miskách nad hořákem a následně rychle zpracováváme špachtlí nebo štětinovým štětcem.
- 3) nahříváme podložku, na kterou následně aplikujeme špachtlí barvu.

Veškeré nahřívání pomůcek a náradí nesmí být v přílišných teplotách. Stačí taková teplota, která udrží barvu v hustotě potřebné k práci. Vysoké teploty vedou k připékání a pálení vosku.

Technika malby za studena

Pojidlo barev se skládá z vosku a rozpouštědla (nejčastěji terpentýnová silice). Hustota pojidla musí být taková, aby bylo barvy možné nanášet štětcem nebo špachtlí.

Způsob přípravy pojidla, pigmenty

- 1) 1 díl pryskyřice (mastix nebo damara) roztavíme v terpentýnu a pomalu za stálého míchání se přidává ke 3 dílům vosku, roztaveného ve dvouplášťovém kotlíku – ve vodní lázni.
- 2) 3 díly vosku svaříme s 1 dílem benátského balzámu.

Takto připravená voskopryskyřičná směs lze nanášet jak za studena ředěním v terpentýnu nebo za tepla horkou špachtlí.

K připravenému pojidlu jsou vhodné všechny spektrálně čisté barevné pigmenty přírodní i uměle připravené. Druhy a množství pigmentu volíme s přihlédnutím ke způsobu práce, který si zvolíme.

Enkaustiky nelakujeme! Vosk nikdy zcela neztuhne a zůstává měkký, navíc pracuje při výkyvech teplot. Došlo by k popraskání laku. Jediná vhodná povrchová úprava je opět vosk. Nevýhodou měkké vrstvy voskových barev, jak jsem již zmiňovala výše, je jejich náchylnost lapat nečistoty – prach. Nečistoty se ze změkklého povrchu těžce odstraňují. Proto zbytečně malbu nevystavujeme prostředí se zvýšenou prašností.